

[B] **HOMO SAPIENS DESTRUENS. TON LEMAIRE'S
“DE VAL VAN PROMETHEUS”**

De moderne mens staat in de evolutieeler bekend als homo *sapiens sapiens*. Ton Lemaire, antropoloog en filosoof, stelt in zijn jongste boek, *De val van Prometheus*, voor ervan te maken homo *sapiens destruens*. De mens is niet alleen het prototype van de met rede begiftigde primate, hij heeft als tweede wezenskenmerk de unieke eigenschap dat hij zijn eigen biotoop vernietigt. En wel met behulp van diezelfde rede. Het voorstel is geen retoriek, want Lemaire meent het echt: de moderne mens is een vernietiger geworden. In *De val van Prometheus* betoogt Lemaire dat wat wij de laatste eeuwen als vooruitgang wilden zien, nu de ondergang van de mensheid dreigt te worden. De ondertitel van het boek, *Over de schaduwzijden van de vooruitgang*, is dus een understatement.

Ton Lemaire behoort met Hans Achterhuis tot de schaarse Nederlandse filosofen die zich tot een breed publiek richten, actueel zijn en ook in academische kringen serieus genomen worden. Lemaire heeft binnen zijn aandachtsveld van de milieufilosofie bovendien een heel gevarieerd oeuvre opgebouwd. Zijn *Filosofie van het landschap* was nieuw in het Nederlandse filosofische klimaat, een met hoge persoonlijke inzet geschreven, systematische studie van een belangrijk moment in de cultuurgeschiedenis: het moment waarop de (renaissance-)mens zijn omgeving als landschap begint te ervaren.

Geboorte en ontarding van de moderne mens zijn sindsdien kernmotieven in Lemaire's werk gebleven. De mens is steeds verder van de natuur verwijderd geraakt. Hij heeft conceptuele studies geschreven over de wijze waarop Europa naar de indianen keek, de 'wilde' mens. Over Rousseau. Maar ook een originele studie over de rol van vogels in poëzie en kunst. In *Met open zinnen* diept hij zijn eigen wijsbegeerte van het lichamelijke zijn nader uit tot wat hij noemt een "materialistisch spiritualisme". Zo is de dubbelzinnige relatie tussen mens en natuur altijd zijn thema gebleven.

In *De val van Prometheus* onderneemt Lemaire een erudiete en overtuigende poging af te rekenen met het geloof in de vooruitgang. Lemaire is oprecht bezorgd dat het binnenkort afgelopen is.

Hij onderscheidt zich daarmee van het wellustige pessimisme van John Gray. Hij verklaart meerdere malen dat hij niet alle vormen van vooruitgang ontkent, dat de mens behalve veel ellende aangericht ook grootse dingen verricht heeft en dat er geen weg terug is naar de neolithische tijden van de jager-verzamelaar, een periode die Lemaire's persoonlijke ecologische utopie lijkt te zijn.

Lemaire probeert ook een uitweg te zoeken uit de vernietigingsmachine die het neoliberale kapitalisme is. Hij laat zien dat de dwang van consumptie en productie een creatie van de mens zelf is en dat er ook economieën denkbaar zijn, en feitelijk bestaan hebben, die meer in harmonie zijn met de sociale en culturele behoeften, en minder op winst gebaseerd. Het steeds verder opdrijven van de productie, en dus consumptie, en dus verbruik van de natuurlijke bronnen, is weliswaar nog niet onomkeerbaar, maar inmiddels is de uitputting van de aarde wel zo ver gekomen dat het de vraag is of deze tot regeneratie in staat is, zonder de mens af te schudden.

Hoewel de lijn van Lemaire's betoog volkomen duidelijk is, lijkt de auteur zelf bang dat zijn lezers niet doordrongen zijn van de ernst van de situatie. Over de volle breedte van geschiedenis, filosofie, economie en ecologie serveert hij zijn kritiek op de menselijke zelfoverschatting. Het overgrote deel van het boek wordt gedragen door deze afrekening met "de instrumentele rede", het verstand dat de wereld onderwerpt en tot object van uitbuiting heeft gemaakt.

Hoe interessant en belangrijk deze verhandelingen op zich genomen ook mogen zijn, ze brengen het boek uit evenwicht. In de eerste plaats zijn veel van deze stukken weer te kort om alle nuanceringen een kans te geven en is er elders ook al veel over bekend, maar in de tweede plaats neemt deze exercitie zo veel ruimte in beslag dat Lemaire niet goed toekomt aan de andere component van zijn verhaal. De homo destruens wordt breed geportretteerd, maar de homo sapiens, het redelijke wezen dat niet alleen verstand heeft maar ook verstandig is, dat zich kan aanpassen en gematigd is, de rede zoals denkers als Spinoza en Montaigne die opvatten, krijgt te weinig reliëf. Lemaire zegt geen technofob te zijn, hij houdt zelfs een kleine lofzang op de fiets, maar met technologisch vernuft heeft hij verder toch weinig op. Over de perspectieven van zonne-energie en

Auguste Rodin, *Orpheus*, beeldhouwwerk in brons.

herontdekt moeten worden, en er weer een vorm van samenhangigheid moet worden uitgevonden. Het is niet het werk van filosofen daar vergaande draaiboeken voor neer te leggen, maar het denkwerk verrichten dat uitzicht op die horizon geeft, behoort wel tot hun taak. Lemaire slaagt daar maar gedeeltelijk in.

Zijn alternatief voor de prometheïsche mens is de orfeïsche mens, voor wie de muzen belangrijker zijn dan de beheersing van zijn omgeving. In ruil voor het vooruitgangsgeloof biedt hij ons weer het oude tragische bewustzijn, en in plaats van de fundamentalistische monotheïstische godsdiensten zouden we moeten terugkeren naar een pantheïstisch levensgevoel. Helaas blijft de lezer met de schrijver onder die richtingwijzers staan. Ik was zo graag een stukje met Lemaire meegelopen om te zien waar deze wegen in een hedendaagse samenleving uitkomen.

JAN-HENDRIK BAKKER

TON LEMAIRE, *De val van Prometheus, Over de keerzijden van de vooruitgang*, Ambo/Anthos, Amsterdam, 2010, 352 p.

cradle tot cradle-technieken of witte biochemie lezen ze we heel weinig. Het is mogelijk dat hij daar goede redenen voor heeft, maar een actueel boek als dit had er wel dieper op in moeten gaan. De duurzaamheidsdiscussie wordt nu wel makkelijk terzijde geschoven.

Zelf pleit Lemaire voor een gematigd leven, vrijwillige soberheid, maar hij verzuimt de politieke consequenties daarvan te doordenken. Natuurlijk zijn enkelingen, zoals Lemaire zelf, in staat uit de ratrace te stappen en hebben zij ontegenzeggelijk een voorbeeldfunctie zoals de minderbroeders in het christendom en de bedelmonniken in het boeddhisme. Maar om de ratrace te stoppen is meer nodig. Niet minder dan een krimpstrategie (in combinatie met duurzaamheid) is nodig om de industriële, hoogstedelijke wereld tot rede te brengen.

Dat betekent dat in het hart van deze samenleving alternatieven ontwikkeld en oude waarden